

Jalə Rəhman qızı ƏLİYEVƏ
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu, elmi işçi

“HƏYAT SƏVİYYƏSİ” ANLAYIŞI, ONA NƏZƏRİ BAXIŞLAR VƏ YANAŞMALAR

Xülasə

Məqalədə həyat səviyyəsi anlayışının mahiyyəti və məzmunu açıqlanır. Ona müxtəlif yerli və xarici iqtisadçıların nəzəri baxışları tədqiq edilir. İstehsal, istehlak və əmək haqqı kimi yanaşmalar fərqləndirilir. “Həyat səviyyəsi” anlayışının daha dəqiq tərifli üçün rifah halı, yaşayış keyfiyyəti, həyat şəraiti, həyatın dəyəri və digər sinonim anlayışlara aydınlıq gətirilir. Məqalədə həmçinin həyat səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilər sistemindən də bəhs edilir.

Açar sözlər: həyat səviyyəsi, yaşayış keyfiyyəti, rifah halı, istehlak, həyatın dəyəri.

Giriş

Müasir dövrdə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi dövlətin qarşısında duran vəzifələrdən biridir. Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində vacib meyar hesab edilən əhalinin həyat səviyyəsi və onun göstəricilərinin dinamikası konkret ölkədə və ya ayrı-ayrı ərazidə məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi, milli sərvətin həcmi və quruluşu, ümumi daxili məhsulun, milli gəlirin istehsalı və bölüşdürülməsi ilə bilavasitə əlaqədardır.

Tədqiq olunan iqtisadi ədəbiyyatlarda, o cümlədən iqtisadi nəzəriyyə dərslərlərində həyat səviyyəsi ilk növbədə insanların zəruri maddi nemətlər, məişət və mədəni xidmətlərə tələbatlarının ödənilməsinin səviyyəsini və dərəcəsini əks etdirən anlayış kimi şərh olunur. Maddi nemətlər dedikdə, buraya qida məhsulları, geyim və ayaqqabı, məişət xidmətlərinə geniş mənada kommunal xidmətlər, nəqliyyat və rabitə xidmətləri, tibbi xidmətlər, mədəni xidmətlərə isə istirahət, əyləncə, asudə vaxtın səmərəli keçirilməsi və s. aid edilir.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda “həyat səviyyəsi” anlayışı, adətən insanın yaşayışı üçün zəruri olan maddi və mənəvi nemətlərlə təmin olunması və onların bu nemətlərə olan tələbatlarının ödənilməsi səviyyəsi kimi izah olunur.

“Həyat səviyyəsi” anlayışının iqtisadi və sosial məzmununu ilk dəfə K.Marks açmışdır. O, “həyat səviyyəsi” anlayışını özünün “Əməkhaqqı, qiymət və mənfəət” əsərində əhalinin, ayrı-ayrı ərazilərin, sinif və sosial qrupların, ailə və fərdin maddi, mənəvi və sosial tələbatlarının təmin olunması dərəcəsi və səviyyəsinin sosial-iqtisadi xüsusiyyətləri kimi işlətməmişdir. K.Marks həmçinin ölkədə formalaşmış tarixi ənənələrin və ictimai vərdişlərin əhalinin həyat səviyyəsinə təsirinin ödənilməsinə qeyd edirdi. Müəllifin fikrincə, həyat səviyyəsi yalnız fiziki həyatın tələbatlarının ödənilməsinə nəzərdə tutmur, həmçinin insanların yaşadığı və təbiiyə aldığı ictimai şəraitin doğurduğu tələbatların da ödənilməsinə nəzərdə tutur.

Həyat səviyyəsinə müxtəlif yanaşmalar

Əhalinin həyat səviyyəsi həmçinin vacib sosial-iqtisadi kateqoriyadır. Xarici və yerli iqtisadçılar, beynəlxalq təşkilatlar onun mahiyyətini və göstəricilər sistemini müxtəlif şəkildə izah edir. Həyat səviyyəsinin səsən istehsal, istehlak, gəlirlər, əməkhaqqı kimi yanaşmaları fərqləndirirlər.

İstehsal mövqeyindən həyat səviyyəsi anlayışını izah edən tədqiqatçıların baxışlarına əsasən həyat səviyyəsi birbaşa məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsindən, ictimai istehsalın quruluşundan və səmərəliliyindən asılıdır. Bu halda həyat səviyyəsi-məhsuldar qüvvələrin yüksək inkişafı nəticəsində istehlak olunan maddi, mədəni-məişət nemətlərinin miqdarı və onlara olan tələbatın ödənilməsi səviyyəsi kimi izah olunur. Burada əsas diqqət həyat səviyyəsi ilə ictimai istehsal arasındakı düz və tərs mütənəsibliyə əsaslanır. Belə ki, bir tərəfdən əhalinin həyat səviyyəsi ictimai istehsalın inkişafının və genişlənməsinin nəticəsi kimi, digər tərəfdən isə əhalinin istehlak səviyyəsinin və quruluşunun ictimai istehsalın artmasına birbaşa təsir göstərən iqtisadiyyatda əks-əlaqələrin funksional rolu kimi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi ədəbiyyatlarda “həyat səviyyəsi” anlayışı iqtisadçı alimlər tərəfindən tədqiqatın məqsəd və vəzifələrindən asılı olaraq müxtəlif şəkildə şərh edilsə də, bu anlayışın istehlakın təmin edilməsi səviyyəsi və dərəcəsi olması fikri daha çox vurğulanır.

Məsələn, V.F.Mayer “həyat səviyyəsi” anlayışını istehlakla eyniləşdirərək, onun qiymətləndirilməsi haqqında yazırdı: “...istehlakın strukturu və səviyyəsi həyat səviyyəsinin əsas göstəriciləridir. Lakin, əmtəə-pul münasibətləri şəraitində istehlak nemətlərinin bölüşdürülməsi pul gəlirlərinin formalaşması və bölüşdürülməsinin qarşılıqlı vasitəsi ilə baş verir. Buna görə də bu göstəricidən “həyat səviyyəsi”nin müəyyən edilməsində dolaylı göstərici kimi istifadə edilir” [6, s. 7]. Həyat səviyyəsi ilə məşğul olan digər alimlərdən R.Y.Podovalovanın fikrinə əsasən, “həyat səviyyəsi” əhalinin fiziki, mənəvi və sosial tələbatlarının təmin olunması səviyyəsi, əhalinin istehlak nemətləri ilə təmin olunması dərəcəsidir. Əhali gəlirləri üzrə tanınmış mütəxəssis P.P.Maslov da “əhalinin həyat səviyyəsi”ni cari xərclər və qənaətin cəmi kimi qiymətləndirirdi [7, s. 43].

BMT-nin Həsbatlarında da həmçinin “həyat səviyyəsi” anlayışı insanların konkret vaxt ərzində istehlak etdikləri mal və xidmətlərin həcmi, maddi və mənəvi tələbatların ödənilməsi dərəcəsi kimi izah edilir. Hind iqtisadçısı və filosofu A. Sen həyat səviyyəsi anlayışını daha geniş və fərqli izah edir. A.Senin fikrincə, insanın həyatını təşkil edən elementlərin məcmusuna oxumaq, yazmaq, baxmaq və s. kimi müxtəlif fəaliyyət növləri ilə yanaşı müxtəlif hərəkətləri, məşğuliyyətləri, davranışları, eləcə də onun mövcudluğunun vəziyyəti və aspektləri də (məsələn, başqaları ilə psixoloji baxımdan uyğunlaşmış olmaq, məkan mobilliyinə malik olmaq, yetərinco məlumatlı olmaq və s.) daxildir. Həmçinin bütün elementlər bir-birləri ilə qarşılıqlı asılıdırlar [12, s. 39].

Rus alimləri V.İ.Jerebin və A.N.Romanov özlərinin “Əhalinin həyat səviyyəsi” kitabında həyat səviyyəsinin müəyyən edilməsində humanitar-konseptual, parametrik və ya statistik hesablamalar kateqoriyalarından istifadə edirlər. Müəlliflər haqlı olaraq iddia edirlər ki, baxmayaraq ki, istehsal və istehlak arasında dərin dialektik əlaqə var, son nəticədə həyat səviyyəsi cəmiyyətin istehsal gücünün inkişafı ilə, daha dəqiq isə, əhalinin istehlak xüsusiyyətləri və dolayısı ilə onun gəlirlərinin səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Bununla əlaqədar olaraq konkret hesablamalar gəlir, istehlak və həyatın dəyəri indeksi göstərici ilə həyata keçirilir [16].

Beynəlxalq təşkilatların hesablatlarında, beynəlxalq statistik informasiyalarda həyat səviyyəsinin istehlakın məcmusu olması fikrindən geniş istifadə olunur. Bu onunla izah edilir ki, Qərbi Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatı bazar qanunlarının təsiri altında fəaliyyət göstərir. Bazar rəqabəti şəraitində biznesin uğurlu olması qaydalarından biri isə bütünlüklə istehlakçıların istəklərinə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməkdir, daha doğrusu, istehlak sferasında baş verən proseslərə uyğunlaşmaqdır [17].

Həyat səviyyəsi anlayışını istehlak baxımından izah edən tədqiqatçıların gəldikləri nəticəyə görə həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə təkcə istehsal fəaliyyəti sferasında deyil, məhz istehlak sferasında gedən proseslərə təsir etməklə nail olmaq olar. Başqa sözlə, məhz istehlak istehsal sferasının inkişafının miqyasını və istiqamətini müəyyən etməlidir. İstehlak yanaşmasının tərəfdarları həyat səviyyəsinə dəyərləndirərək istehlak problemlərini əsas götürürlər və yalnız bundan sonra diqqət istehsal problemlərinə yönəldirlər. Fikrimizcə, həyat səviyyəsinə bu cür yanaşma iqtisadi sistemin inkişafının, onun inkişaf templərinin və strukturunun istiqamətlərini daha dəqiqliklə müəyyən etməyə imkan verir. İstehlak və onun strukturu həyat səviyyəsinə xarakterizə edən əsas göstəricilərdən olmaqla onun təmin edilməsi ilə istehsal fəaliyyəti arasında sıx əlaqə mövcuddur.

Həyat səviyyəsinin müəyyən edilməsində müxtəlif yanaşmalar arasında “istehlaka söykənən” yanaşmanın daha münasib olduğunu hesab etsək də bu yanaşmanın üstün və çatışmayan cəhətləri olduğunu da vurğulamaq lazımdır. Üstün cəhəti ondadır ki, bu yanaşma həyat səviyyəsinin yüksəlməsi ilə istehlak sferasında baş verən dəyişikliklər arasında qarşılıqlı əlaqənin olduğunu göstərir. Başqa sözlə, həyat səviyyəsi ilə bağlı problemlər onun subyektivi, yeni insanla yaxınlaş-

miş olur. Lakin çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, həyat səviyyəsinin dəyərləndirilməsi yalnız insanların istehlak sferasındakı fəaliyyəti ilə əlaqələndirildikdə, həyat səviyyəsi ilə bağlı problemlər bütün təkrar istehsal prosesini əhatə edə bilmir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadi ədəbiyyatlarda həyat səviyyəsi anlayışının müəyyən edilməsində, onun qiymətləndirilməsində istehsal və istehlakla yanaşı əməkhaqqı mövqeyindən də yanaşma mövcuddur. Bu yanaşmanın tərəfdarlarından olan böyük ingilis alimi D.Rikardo hesab edirdi ki, "həyat səviyyəsi təbii əməyin qiymətinə" əsaslanır. Müəllif, həmçinin müxtəlif dövrlərdə həyat səviyyəsinin dəyişən olduğunu və bu dəyişikliyin xalqların vərdiş və adət-ənənələrindən asılı olduğu fikrini də iddia edirdi [9, s. 21]. C.S.Millə görə istehlak həyat səviyyəsinə təsir edən və əhalinin tələbatının ödənilməsində əsas müəyyənəyici amil olsa da onun əsasını ölkə üzrə əməkhaqqı təşkil edir [8, s. 45]. Göründüyü kimi, klassik məktəbin nümayəndələri haqlı olaraq, həyat səviyyəsi və əməkhaqqı arasında qarşılıqlı və asılı əlaqənin olduğunu qeyd edirdilər. Həmçinin, hesab irdilər ki, əməkhaqqının artırılması əhalinin həyat səviyyəsinə təsir göstərən əsas amillərdəndir.

"Həyat səviyyəsi" anlayışı və onun müəyyən edilməsi ilə bağlı Azərbaycanlı alimlərin də qiymətli fikirləri var. Onlardan Ş.M.Muradovun fikrinə əsasən "...həyatın keyfiyyəti" anlayışı həyat səviyyəsi anlayışını nə rədd edir, nə də onu məhdudlaşdırır. Eyni zamanda, bu konsepsiyada həyat səviyyəsi nəinki təkcə istehlakın çoxaldılması mövqeyindən, həm də daha çox insan inkişafının tərəqqisi nöqtəy-nəzərindən qiymətləndirilir. Belə yanaşmada vahid konsepsiyanın formalaşdırılması ona əsaslanır ki, həyat səviyyəsi və həyatın keyfiyyəti anlayışları qarşılıqlı surətdə bir-birlərini inkar etməyən anlayışlardır. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, həyatın keyfiyyəti və həyat səviyyəsi anlayışlarının hər ikisi birlikdə iqtisadi və sosial siyasət sahəsində nizamlayıcı tədbirlər görülməsinin əsasını təşkil edir və ona xidmət göstərir" [2, s. 211].

Ə.Q.Əlirzayev isə "həyat səviyyəsi" anlayışını makro və mikro səviyyəyə bölür. O, həyat səviyyəsinin insanların maddi və mənəvi tələbatlarını ödəmək üçün yaradılmış nemətlərin məcmusu ilə müəyyənləşdiyini, onun makro səviyyədə iqtisadi artım, ÜMM-nin istehsal və istehlak strukturuna əsasən, mikro səviyyədə isə maddi və mənəvi nemətlərin istehlak səviyyəsi ilə ölçüldüyünü qeyd edir [3, s.102].

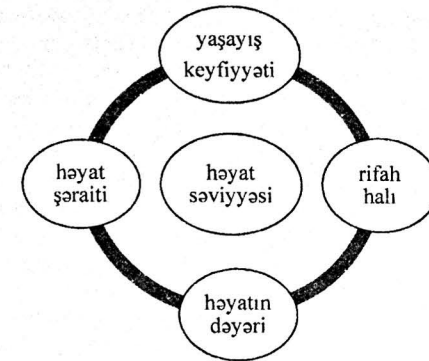
Yuxarıda həyat səviyyəsinin müəyyən edilməsi ilə bağlı sadalanan fikirlərə əsasən deyə bilərik ki, ümumiyyətlə "həyat səviyyəsi" müxtəlif səbəblərdən asılı olan çoxcəhətli bir anlayışdır və onun xarakteri hələ də dəqiq təyin edilməmişdir. "Həyat səviyyəsi" anlayışını araşdıran bütün alimlərin yanaşmalarında ümumi oxşarlıq olsa da, fikirlərdə müxtəliflik var. Cəmiyyətin inkişafından asılı olaraq həyat səviyyəsi hər sonrakı zaman anına uyğun olaraq yeni bir keyfiyyətə malik olan pilləyə qalxır ki, bu da onun mahiyyətinin izah olunmasında özünü göstərir.

Həyat səviyyəsi anlayışı ingiliscə "Standart of Life", "Standart of living", "Standart of Comfort" kimi tərcümə olunur. "Həyat səviyyəsi" anlayışı təkcə tələbatları deyil, həyat fəaliyyətini (enerjinin və ya həyat qüvvəsinin təzahürü) də əhatə edir. İngilis iqtisadçısı Marşall "Standart of Living" ifadəsini insanın həyat fəaliyyətinin (activities) və tələbatlarının (wants) səviyyəsi kimi qiymətləndirmişdir. Beynəlxalq statistika təcrübəsində isə əhalinin "yaşayış səviyyəsi" ifadəsi deyil, "həyat şəraiti" (Living condition) ifadəsi işlədilir. Bu anlayışa nəzəri-metodoloji ədəbiyyatlarda müxtəlif təriflər verilir.

Qeyd edək ki, həyat səviyyəsinin təmini respublikanın qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 16-cı maddəsinin I bəndində qeyd olunur ki, "Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşının rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin qayğısına qalır" [1].

Həyat səviyyəsi ilə onu xarakterizə edən sosial-iqtisadi kateqoriyaların qarşılıqlı əlaqəsi

"Həyat səviyyəsi" kateqoriyası geniş bir anlayış kimi "rifah halı", "yaşayış keyfiyyəti", "həyat şəraiti", "həyatın dəyəri" kimi kateqoriyalarla yanaşı istifadə olunur. Fikrimizcə, həyat səviyyəsi anlayışı ilə sadaladığımız sosial-iqtisadi kateqoriyaların mahiyyətləri arasında oxşarlıq olsa da onları eyniləşdirmək olmaz (Şəkil 1.).

Şəkil 1. Həyat səviyyəsi ilə onu xarakterizə edən sosial-iqtisadi kateqoriyaların qarşılıqlı əlaqəsi.

Qeyd: Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

"Həyat səviyyəsi" anlayışının daha dəqiq tərifini üçün yuxarıda sadaladığımız bəzi anlayışlara aydınlıq gətirək. "Yaşayış keyfiyyəti" ilə bağlı tədqiqatlarda bu terminin ilk dəfə kim tərəfindən işlədilməsi haqda fərqli fikirlər mövcuddur. Belə ki, bəzi tədqiqatlara görə bu termini ilk dəfə 1963-cü ildə Amerika prezidenti C.Kennedi ABŞ Konqresində işlətməmişdir. Digər tədqiqatlara görə isə ilk dəfə bu terminin C.K.Gelbert istifadə etmişdir. Gelbert "Bolluq cəmiyyəti" adlı əsərində yaşayış keyfiyyətini nemət və xidmətlərdən istifadə imkanları kimi izah edirdi. Müəllifin fikrincə, insan yalnız orzaq, tibbi xidmət və geyim kimi vacib tələbatları ödədikdən sonra asudə vaxtın keçirilməsi, səyahət imkanları, yüksək həyat məqsədləri ilə bağlı narahatlıq hissi keçirir. Hətta şəxsi azadlıq və insan qəlbinin xilas yollarının axtarışı belə mədənin dolu olduğu halda daha yaxşı təmin olunur [13]. C.K.Gelbertin fikri ilə razılaşsaq "yaşayış keyfiyyəti" konsepsiyası "həyat səviyyəsi" göstəricilərinin quruluşunda baş verən keyfiyyət dəyişikliklərini əks etdirir. Lakin burda söhbət yalnız yaşayış keyfiyyətini təyin edən obyektiv amillərdən (qidalanma, mənzil, məşğulluq, təhsil və.s) deyil, həmçinin insanın rifahının səviyyəsinə, xoşbəxtlik, məmnuniyyət, zövq kimi mənəvi keyfiyyətləri xarakterizə edən anlayış və subyektiv qavrayışlardan gedir.

Haqlı olaraq S.Tyutyunnikova və V.Bronnitskaya qeyd edirdilər ki, "Son onilliklərdə yaşayış keyfiyyəti problemi aktuallaşmış və yeni iqtisadi inkişaf cərəyanlarında insanın yeri və rolunun dəyişməsi ilə əlaqədar olmuşdur [5, s. 33-42.]. Amerika iqtisadçısı D.Fosterə görə "yaşayış keyfiyyəti" stress vəziyyətindən (ümumiyyətlə həyatın çətinliklərindən), əhalinin sıxlığından, orzaq məhsullarının keyfiyyətindən, ətraf mühitin çirklənməsindən asılıdır. Müəllif hesab edir ki, səniyyənin inkişafı və adambaşına düşən ÜDM nə qədər yüksək olarsa, əhali sıxlığı və ətraf mühitin çirkliliyi artar, nəticədə stresli vəziyyətlərin sayı artır, yaşayış keyfiyyəti aşağı düşür [14, s-70].

Əhalinin "yaşayış keyfiyyəti" anlayışı müasir dövrdə müxtəlif elmin nümayəndələri - iqtisadçılar, sosioloqlar, statistiklər, siyasətçilər tərəfindən geniş istifadə edilir. Tədqiqatçı alim C.B.Quliyevə görə bu anlayışın kifayət qədər dəqiq, birmənalı və ümumi tanınmış mahiyyətini göstərmək qeyri-mümkündür. Müəllifin fikrincə "...yaşayış keyfiyyəti müəyyən vaxtda cəmiyyətin mövcudluğunun müxtəlif tərəflərinin şərtlərini ümumi şəkildə əks etdirən sosial-iqtisadi kateqoriyadır" [4, s. 41]. "Yaşayış keyfiyyəti" anlayışı "həyat səviyyəsi" anlayışı ilə müqayisədə daha geniş anlayışdır və özündə sağlamlıq vəziyyəti, ömür müddəti, ətraf mühit şəraiti, qidalanma, məişət rahatlığı, sosial mühit, mədəni və mənəvi tələbatın təmini, psixoloji rahatlıq və s. bu kimi obyektiv və subyektiv amilləri birləşdirir.

Fikrimizcə, həyat səviyyəsi anlayışı ilə yaşayış keyfiyyəti anlayışları bir-biri ilə sıx bağlıdır. "Yaşayış keyfiyyəti" anlayışı müxtəlif elm nümayəndələri-iqtisadçılar, sosioloqlar, statistiklər, siyasətçilər tərəfindən şərh edilərsə də iqtisadi ədəbiyyatlarda bu anlayışın birmənalı tərifinə rast gəlinmir. Yaşayış keyfiyyəti beynəlxalq inkişaf, səhiyyə və siyasət sahələri də daxil olmaqla geniş kontekstlərdə istifadə olunan multidisiplinar bir termdir. Bu termin yalnız gəlir və məşğulluq kimi göstəriciləri deyil, həmçinin ətraf mühit, fiziki və psixi sağlamlıq, azadlıq, dini inanc, təhsil, istirahət və asudə vaxt, həmçinin sosial mənsubiyyət kimi göstəriciləri də özündə ehtiva edir. Yaşayış keyfiyyəti rifah, xoşbəxtlik, məmnuniyyət, zövq kimi mənəvi keyfiyyətləri xarakterizə edən anlayış və subyektiv qavrayışlarla sıx bağlıdır. Həmçinin bu anlayış tələbatın təmin olunması dərəcəsinə və gələcəkdə mümkün bütün real gözləntilərin qarşılana bilmə imkanını da xarakterizə edir.

"Həyat səviyyəsi" anlayışının sinonimi kimi "həyat tərzii" terminindən də geniş istifadə olunur. "Həyat tərzii" fərdin, sosial qrupun və ya bütün cəmiyyət üzvlərinin həyat fəaliyyətini xarakterizə edir. Həyat tərzii insanların necə və nəyə görə yaşadıklarını, nə ilə məşğul olduqlarını, hansı hadisələrin və hərəkətlərin onların həyatlarını əks etdirdiyini göstərir. Həyat tərzii maddi və mənəvi nemətlər istehsalı prosesində, həmçinin ictimai-siyasi və ailə məişət sferalarında insanların həyat fəaliyyətinin formalarının məcmusunu əhatə edir [10, s. 43].

İqtisadi ədəbiyyatlarda "rifah halı" anlayışından həyat səviyyəsi anlayışının sinonimi kimi geniş istifadə olunur. Bəzi iqtisadçılar "rifah halı"nın "həyat səviyyəsi"ndən daha geniş anlayış olduğunu iddia etsələr də müqayisədə həyat səviyyəsi anlayışı daha geniş anlayışdır və təkcə əhalinin adambaşına düşən real gəlirlərin həcmi ilə deyil, eyni zamanda əhalinin maddi və mənəvi nemətlərlə təmin olunması dərəcəsi ilə xarakterizə olunur. Əhalinin rifah halının xarakterizə edilməsində "xalqın rifahı", "həyatın təhlükəsizliyi", "əmək şəraitinin keyfiyyəti" anlayışlarından geniş istifadə olunur. Bəzən müxtəlif anlayışlar eyni məzmunu malik olur, bəzən isə onlar arasında fərq prinsipli xarakter daşıyır və mahiyyətləri əsaslı şəkildə fərqlənirlər. Eyni zamanda sadalanan anlayışlar arasında yaxın əlaqələrin olduğunu da qeyd etmək lazımdır. Bu daha çox aparılan tədqiqatın məqsədindən və ya cəmiyyətin hədəflərindən asılıdır.

Rifah səviyyəsinin keyfiyyət ölçüsü kimi K. Marks insanın təhsil alması, intellektual inkişafı, sosial funksiyaları yerinə yetirməsi, yoldaşları ilə ünsiyyətdə olması, fiziki və intellektual fəaliyyəti üçün boş vaxtının olmasını göstərmişdir. Müəllifin fikri ilə razılaşaraq, üstəlik qeyd etmək lazımdır ki, rifah səviyyəsinin keyfiyyət ölçüsü bu gün də aktualdır. Belə ki, zaman - hazırkı iqtisadi realıqda ən nadir və dəyərlili resursdur. Bundan əlavə, boş vaxtın olması fərdin özünə komfortlu şərait yaratma bilmə imkanının genişlənməsinə və beləliklə də onun həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Əhalinin rifahı insanın tələbatının inkişafını, əmək fəaliyyətini, istehlak, mədəniyyət, reproduktiv davranış, ictimai-siyasi həyat kimi əsas sferalarda vəziyyəti və təmin olunması metodlarını əks etdirir.

A.P. Qradova görə, müasir dövrdə "xalqın rifahı" termini öz məşhurluğunu itirmişdir ki, bunun da üç əsas səbəbi vardır: I köhnəlmiş mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyata məxsus bir anlayışdır, II həyat səviyyəsi və keyfiyyəti anlayışlarından istifadə daha genişlənməmişdir, III pozitiv elementləri özündə əks etdirən rifah halı termini ilə əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi anlayışları arasında bir uyumsuzluq vardır [11, s. 6].

"Həyat şəraiti" terminini mahiyyətinə görə əmək şəraiti, məişət və istirahət kimi üç yərə bölmək olar. Məişət şəraiti dedikdə əhalinin mənzillə təminatı, onun keyfiyyəti, məişət xidməti şəbəkələrinin (hamam, camaşırxana, bərbərxana, usta təmiri emalatxanası, icarə bölmələri və s.), ticarət və qidalanmanın vəziyyəti, ictimai nəqliyyat, tibbi xidmət nəzərdə tutulur. İstirahət şəraiti isə insanların asudə vaxtının istifadəsi ilə əlaqədardır. Asudə vaxt-qeyri-ış vaxtıdır və fərdin inkişafı, onun sosial, mənəvi və intellektual tələbatının təmini üçün nəzərdə tutulmuşdur [15, s. 13-15]. Əmək şəraiti dedikdə isə əməyin təhlükəsizliyi, iş yerlərinin müasir standartlara uyğunluğu kimi məsələlər nəzərdə tutulur.

Müəyyən müddət ərzində ev təsərrüfatının faktiki istehlak etdiyi maddi nemət və xidmətlərin pulla qiymətləndirilməsi "həyatın dəyəri" kimi çıxış edir. O, əsas istehlak malları və xidmətlərin pərəkəndə qiymətlərinin dəyişməsi ilə bağlı bazar dəyərinin dəyişməsinə əks etdirir. "Həyatın dəyəri" termini yüksək dərəcədə həyat səviyyəsi məzmununa uyğundur və ona müxtəlif növ gəlirlərin dinamikası, yığılım, pulsuz xidmət sisteminin yaxşılaşdırılması, əhalinin istehlakı strukturundakı tərəqqi kimi amillər təsir göstərir [12]. Həyatın dəyəri ilə bağlı yanaşmalarda bu anlayışın məhz əhalinin istehlak etdiyi nemət və xidmətlərin pulla ifadəsinə əks etdirməsi fikri daha çox vurğulanır. Bu anlayışla bağlı yanaşmalara əsasən deyə bilərik ki, həyatın dəyəri fərdin istehlakının quruluşunda və həcmində baş verən dəyişikliklərlə, həmçinin istehlak qiymətlərində baş verən dəyişikliklərlə dəyişə bilər. Bu baxımdan onun qiymətləndirilməsində nominal qiymətlərlə yanaşı real qiymətlərdən də istifadə olunması məqsədəuyğun olardı.

Həyat səviyyəsinə xarakterizə edən göstəricilər sistemi

"Həyat səviyyəsi" anlayışı kimi əhalinin həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsi məqsədilə istifadə olunan göstəricilər sistemi də müxtəlif ölkələrdə özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bir-birindən fərqlənir və daim mübahisə doğurur.

Həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsində ev təsərrüfatlarının pul gəlirləri və istehlak xərcləri, onların quruluşunda baş verən dəyişikliklərin qiymətləndirilməsi son dərəcə vacib mənbə kimi çıxış edir. Ev təsərrüfatlarının gəlirlərinə - əmək gəlirləri, pensiyalar, müavinətlər, təqaüdlər və digər sosial transfertlər, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə olunan gəlirlər, mülkiyyətdən əldə olunan gəlirlər, qiymətli kağızların faizləri, dividendlər, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin gəlirləri və ailə üzvlərinin digər gəlirləri daxildir. Natura şəklində daxil olmuş ərzaq məhsullarının, yardım və güzəştlərin pulla ifadə olunmuş dəyəri də ev təsərrüfatlarının gəlirlərinə aid edilir. Pul və natural forma arasındakı münasibət vaxtaşırı dəyişir. Lakin son illər dünyanın əksər ölkələrində bu nisbət daha çox pul gəlirlərinin xeyrinə dəyişmişdir. Ə.Əlirzayev istehlakı il ərzində pul xərcləri hesabına və natural formada istehlak olunan maddi və mənəvi nemətlərin məcmusu kimi izah edir və əhalinin istehlakının mənbələrinin aşağıdakılardan ibarət olduğunu hesab edir:

- pul xərcləri hesabına əldə olunan maddi və mənəvi nemətlər;
- natural və fərdi təsərrüfatından əldə olunan ərzaq və qeyri-ərzaq istehsal təyinatlı əşyalar, nemətlər;
- kollektiv mülkiyyətdən pulsuz və ya dövlətin xərcləri hesabına fəaliyyət göstərən xidmət və ya natural istifadə üçün yaradılan obyektlər [3, s. 90-91].

Ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri-ərzağa, qeyri-ərzaq məhsullarına, alkoqollu içkilərin alınmasına, xidmətlərin ödənilməsinə çəkilən xərcləri əhatə edir. Ev təsərrüfatlarının vergi, rüsum, ödəmə, borc, aliment, qohumlara yardım, cərimə, kreditlərin ödənilməsi və s. istehlaka aid olmayan xərclər istehlak xərclərinə aid edilmir. Əhalinin istehlak xərcləri istehlakçıların xərcləməyə hazır olduqları pulun miqdarıdır. Təbii ki, xərcləmək imkanı isə həm gəlirlərin səviyyəsinə, həm də əhalinin yığılımından (qənaətdən) asılıdır.

Əhalinin həyat səviyyəsinin xarakterizə edilməsində yoxsulluq həddi və yoxsulluq səviyyəsi göstəricilərindən geniş istifadə edilir. Dünya təcrübəsinə görə yoxsulluq həddinin müəyyən edilməsinin iki metodu mövcuddur: mütləq və nisbi yoxsulluq həddi. Mütləq yoxsulluq həddi insanların ərzaq məhsullarına, geyimə və mənzilə olan tələbatlarının həmin əmtəələrin dəyəri əsasında müəyyən olunur. Nisbi yoxsulluq həddinə görə o insanlar yoxsul hesab edilir ki, onların gəlirləri cəmiyyətdə qəbul olunmuş həyat standartları şəraitində yaşamağa kifayət etmir. Ayrı-ayrılıqda götürüldükdə göstərilən metodların hər birində nöqsanların olduğundan və yoxsulluğun ölçülməsində müəyyən çətinlik yaratdığından dünya təcrübəsində hər iki metodun kombinasiyasından istifadə olunur.

Həyat səviyyəsinə yüksəltmək və yoxsulluğu ləğv etmək qarşılıqlı əlaqədə olan proseslərdir və ölkədə iqtisadiyyatın global makro iqtisadi tənzimlənməsi üçün əsas konseptual inkişaf göstəriciləridir. Bu baxımdan 2000-ci ildə BMT dünyada yoxsulluğun azaldılması və əhalinin həyat

səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə təsis edilmiş Minilliyin İnkişafı Məqsədi (Millenium Development Goals) proqramı çox əhəmiyyətlidir. Proqram çərçivəsində respublikamız:

1. İfrat yoxsulluğu və açlığı aradan qaldırmaq;
2. Ümumi ibtidai təhsilə nail olmaq;
3. Gender bərabərliyini təmin etmək və qadınlara səlahiyyət vermək;
4. Uşaq ölümü hallarını azaltmaq;
5. Ana sağlamlığını yaxşılaşdırmaq;
6. İİV/QİÇS, malyariya və digər xəstəliklərə qarşı mübarizə aparmaq;
7. Ətraf mühitin dayanıqlığını təmin etmək;
8. İnkişaf üçün qlobal tərəfdaşlığı inkişaf etdirmək kimi problemlərin həllini öz üzərinə götürmüşdür [18].

Son dövrlər bütün dünya ölkələrində həyat səviyyəsini ölçmək və müqayisə etmək üçün İİİ-dən, Xoşbəxtlik İndeksi, Sosial Tərəqqi İndeksi, Dayanıqlı Cəmiyyət İndeksi və s. kimi indekslərdən geniş istifadə olunur.

Nəticə

Beləliklə, həyat səviyyəsinin mahiyyəti ilə bağlı apardığımız nəzəri təhlil göstərir ki, həyat səviyyəsi anlayışının mahiyyəti bir çox mütəxəssislər tərəfindən müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif variantlarda izah edilsə də, dünyanın hazırkı ictimai inkişaf mərhələsində vahid bir istiqamət və meyar işlənilməmişdir. Bu problem üzrə mövcud fikir ayrılıqlarının olmasına baxmayaraq, həyat səviyyəsi anlayışına məzmunlu təriflər verilmişdir. "Həyat səviyyəsi" anlayışının mahiyyətinin konkretləşdirilməsi üçün biz müxtəlif yerli və xarici ölkələrin ədəbiyyatlarının tədqiq edilməsi ilə bu kateqoriyanın müəyyən edilməsi üzrə öz mövqeyimizi əsaslandırmağa, həmçinin, bu problem üzrə müəyyən nəticələrin əldə edilməsinə cəhd etmişik. Beləliklə, həyat səviyyəsi dedikdə, fərdin, o cümlədən bütünlükdə cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin sosial-iqtisadi şərtlərinin məcmusu başa düşülür ki, bu da cəmiyyətin əldə olunmuş inkişaf səviyyəsinə uyğun olan maddi, mənəvi, sosial tələbatların inkişaf səviyyəsini və onların ödənilməsi dərəcəsini əks etdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı: 2002, 46 s.
2. Muradov Ş.M. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı: 2004, 656 s.
3. Əlirzayev Ə.Q. İqtisadi və sosial idarəetmə. Bazar iqtisadiyyatı: metodoloji prinsiplər, qanunauyğunluqlar. Bakı: 1997, 207 s.
4. Quliyev C.B. Həyat səviyyəsi: yoxsulluğu törədən və azaldan sosial-iqtisadi amillər. Bakı: 2011. 233 s.
5. Беляева Л.А. Уровень и качество жизни. Проблемы измерения и интерпретации. М.: 2009, № 1.
6. Майер В.Ф. Уровень жизни населения СССР. Москва: 1977, 263 с.
7. Маслов П.П. Измерение потребительского спроса. Москва: 1971, 206 с.
8. Милль Дж. Основы политической экономии. М.: Издательство-Прогресс-Москва, 1980, 56 с.
9. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового облажения. Государственное издательство политической литературы, 1955, 539 с.
10. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 5-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2007, 495 с.
11. Градов А.П. и др. Региональная экономика. СПб.: Питер, 2003, 117 с.
12. Сен А. Инегуалити Реехаминед. New York: 1996, 39 p.
13. Политика доходов и качество жизни населения/ Под ред. Горедова Н.А.-СПб.:Питер, 2003, с. 275.

14. Политика доходов и качество жизни населения. Под. Редакцией д.э.н., проф., засл. деят. науки Российской Федерации Н.А.Горелова. с. 70.
15. Тихонова О.Ш. Альтернативная занятость в сельской местности России. Москва: 2008, 222 с.
16. Жеребин Б.М., Романов А.Н. Уровень жизни населения. Москва: 2002, 592 с.
17. Желязко О.В. Ступени развития системы показателей оценки уровня жизни населения. Коммунальное хозяйство городов: Научно-технический сборник, 2004. № 59. <http://eprints.knamec.edu.ua>.
18. <http://www.worldbank.org>.

Жаля Рахман кызы Алиева
Институт экономики НАНА,
научный сотрудник

Понятие "уровень жизни", теоретические взгляды и подходы

Резюме

В статье раскрывается сущность и содержание понятия «уровень жизни». Изучены теоретические взгляды различных местных и зарубежных экономистов.

Различаются подходы, такие как производство, потребление и заработная плата. Для более точного определения понятия "уровень жизни" приводятся синонимы как качество жизни, благосостояние, условия жизни, стоимость жизни и т. д. В статье также обсуждается система показателей, характеризующих уровень жизни.

Ключевые слова: уровень жизни, качество жизни, благосостояние, потребление, ценность жизни.

Zhala Rahman Aliyeva
Institute of Economics of ANAS, scientist

The concept of "life level", theoretical views and approaches

Summary

In the article is explained meaning and content category of life level. Is investigated theoretical views of various local and foreign economists. Also are distinguished approach as production, consumption and wages. For a more accurate definition of the "life level" concept is explained the quality of life, wellbeing, the living conditions, the value of life and other synonym concepts. In the article also are discussed system of indicators that characterizes the level of living.

Key words: living standards, living quality, welfare, consumption, value of life.

MÜƏLLİFLƏRİN NƏZƏRİNƏ!

Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin "Kooperasiya" elmi-praktiki jurnalında çap olunmaq üçün məqalə təqdim olunarkən aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmalıdır.

- *Məqalələr üç dildə - Azərbaycan, rus və ingilis dillərində çap oluna bilər. Məqalənin yazıldığı dildən əlavə, digər iki dildə xülasəsi verilməlidir. Xülasələrdə həmçinin müəllifinin adı, soyadı, atasının adı, elmi dərəcəsi, işlədiyi təşkilatın adı, vəzifəsi hər üç dildə dəqiq göstərilməlidir.*
- *Mövzu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır və istifadə olunmuş ədəbiyyat xülasələrdən əvvəl kodlaşdırma üsulu ilə göstərilməlidir.*
- *Məqələdə yarımbaşlıqların verilməsi mütləqdir.*
- *Məqalələrin mətləri 1 intervalla, Times New Roman - 12 ölçülü şriflərlə yığılmalıdır.*
- *Məqalənin elektron və çap olunmuş variantı ayrıca faylda təqdim edilməlidir.*

Bu tələblərə cavab verməyən məqalələr çap edilməyəcəkdir. Əlyazmalar geri qaytarılmır.

QEYD: Bu şərtlər müəyyənləşdirilərkən Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiyaların əsas elmi nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərə verdiyi tələblər əsas götürülmüşdür.

Çapa imzalanmışdır: 02.03.2020

Format: 60x84, 1/8

Fiziki çap vərəqi: 30,5

Tirajı: 300 nüsxə

Jurnal Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
nəşriyyat-poliqrafiya şöbəsində yığılıb sahifələnmiş
və mətbəəsində çap edilmişdir.

Ünvan: AZ1106, Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu,
Nəcəf Nərimanov küçəsi 93.